

Jono Basanavičiaus 170-osioms gimimo metinėms

Jonas Basanavičius – trakiškosios lietuvių kilmės teorijos kūrėjas

<https://doi.org/10.51554/TD.21.62.07>

VYTAUTAS BUDVYTIS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje keliama mintis, kad dr. Jono Basanavičiaus sukurtą ir visą gyvenimą plėtotą lietuvių kilmės iš senovės trakų teoriją (hipotezę) galima traktuoti kaip mitinį lietuvių kilmės vaizdinį, kurio esminis tikslas buvo idealizuoti naujam laisvam valstybiniam gyvenimui besikeliančią tautą. Šiuo atveju svarbu, kad trakų idėjos pirmavaizdžiai atsispindi J. Basanavičiaus paliudytoje prigimtinėje patirtyje. Senovės trakus jis retrospektyviai pamini jau aprašydamas ir savo vaikystę. Taigi, šiame straipsnyje taip pat formuluojama prielaida, kad trakologija nuo J. Basanavičiaus jaunystės tampa reikšminga jo gyvenimo dalimi.

J. Basanavičiui apsigyvenus Bulgarijoje ir ypač pradėjus leisti *Aušrą* (1883–1886) lietuvių kilmės iš senovės trakų hipotezė tapo svarbiausia jo mokslinė ir kartu gyvenimo idėja bei reikšmingu jo kultūrinės tapatybės sandu, turėjusiu didelę įtaką visam jo gyvenimui. Keldamas šią hipotezę J. Basanavičius atsiskleidžia kaip asmenybė, kurioje susilieja mokslininkas-antropologas, mitinio tautos kilmės vaizdinio kūrėjas ir žmogus, per šią teoriją tarsi kūręs savo asmeninę kultūrinę tapatybę.

RAKTAŽODŽIAI: Jonas Basanavičius, lietuvių kilmė, senovės trakai, mitinis kilmės vaizdinys, kultūrinė tapatybė, mokslinė idėja, gyvenimo idėja.

Jonas Basanavičius 1899 m. Varoje (Bulgarija). Nuotrauka iš *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyno fondo*, LLTI BF A24-75

ĮVADAS

Šalies akademiniam diskurse, plataus ir gausaus mokslinio-lituanistinio palikimo kontekste, dr. Jonas Basanavičius (1851–1927) yra gerai žinomas ir dėl visą savo gyvenimą plėtotos vadinamosios lietuvių kilmės iš senovės trakų teorijos, kurią pats labai vertino. Sukūręs šią įspūdingą faktografiją pasižyminčią hipotezę J. Basanavičius, anot literatūrologės Aušros Jurgutienės, labiausiai pasireiškė kaip savamokslis antropologas, kuris, vadovaudamasis „įsijautimo istorijon“ dėsniu ir vaizduotės galia, romantizavo tautos kilmę ir neišvengė kai kurių didelių klaidų. Trakologija laikytina romantiškiausia ir ideologiškai labiausiai angažuota jo mokslinio palikimo dalimi, kurią kaip didžiausią J. Basanavičiaus romantinės pasaulėjautos ir mąstysenos atspindį reikėtų vertinti dvejopai: aiškiai matyti jos autoriaus paklydimus ir, svarbiausia, stengtis įvertinti šioje teorijoje sukauptą reikšmingą medžiagą bei išsakyti idėjų santykį su savo laiku ir dabartimi (Jurgutienė 2003: 96).

Medžiagą savo hipotezei J. Basanavičius rinko ne tik Bulgarijoje, kurioje praleido gražiausius gyvenimo metus, bet ir Prahoje, Vienoje, Berlyne, Budapešte. Tyrimus mokslininkas aprašė ne viename straipsnyje, o 1898 m. susistemino veikalė *Lietuviškai trakiškos studijos*. Vėlesniuose veikaluose *Levas lietuvių pasakose ir dainose* (1919), *Trakų ir lietuvių mitologijos smulkmenos* (1921) ir išsamiausioje trakologijos studijoje *Apie Trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvoon* (1921) savo plėtotą teoriją tik pildė naujais faktais ir tikslino, nes lietuvių kilmės iš senovės trakų hipotezės pagrindus jau buvo iš esmės suformulavęs *Aušros* leidimo laikotarpiu, t. y. 1883–1886 m.

Glaustai J. Basanavičiaus plėtotą lietuvių kilmės teoriją galima nusakyti maždaug taip. Trakai, pasak jo, buvo Mažosios Azijos tauta, dar II tūkst. pr. Kr. apsi gyvenusi didžiulėse teritorijose, įskaitant dabartines Šiaurės Rytų Graikiją, Šiaurės Makedoniją, Rytų Serbiją, visą dabartinę Bulgariją ir europinę Turkijos dalį. Vėlesniais laikais trakų žemes nukariavo dorėnai, kurie ir sukūrė graikų tautą. Tikrieji trakai glaudėsi dabartinės istorinės Trakijos teritorijoje, iš jos romėnų spaudžiami migravo į šiaurę iki pat Lietuvos teritorijos. Čia radę menkai civilizuosius žmones juos asimiliavo ir taip susiformavo lietuvių tauta. Savo teoriją J. Basanavičius grindė lyginamosios kalbotyros, lyginamosios mitologijos ir lyginamosios etnologijos duomenimis.

Dar tarpukariu jaunoji profesionalių Lietuvos archeologų, istorikų, kalbininkų karta pradėjo kritikuoti trakiškąją lietuvių kilmės teoriją. Archeologas Jonas Puzinas savo kritikoje nurodė tikrąją trakų, graikų ir lietuvių bendrystės priežastį – tai indoeuropietiškas bendrumas (Puzinas 1937a: 64–65; 1937b: 185–187). Į kandydų, karštą ginčą su J. Basanavičiumi buvo įsitraukęs istorikas Augustinas Janulaitis ([Janulaitis] 1903, 1908). Ypač kategoriškas buvo kalbininkas Kazimieras Būga:

Basanavičiaus trakų frigų studija pirštu prikišamai rodo, prie kokių nesąmonių galima prieiti sprendžiant senovės tautų tautystės klausimą remiantis kalbos duomenimis, pačiam autoriui nesant kalbininku ir ignoruojant kalbų mokslo dėsnius (Būga 1961: 672).

Šiuolaikinio mokslo požiūriu J. Basanavičiaus trakologijos tyrimai didžiąja dalimi yra tik istoriografinis faktas. Mokslininkas gebėjo pastebėti kai kurias tendencijas, tačiau vietomis labai jau netiksliai jas interpretavo. Tai, ką jis matė kaip trakų palikimą, šiais laikais interpretuojama kaip bendrieji indoeuropiečių kalbų elementai ar aiškinama baltiškų vietovardžių paplitimo arealu. Vis dėlto J. Basanavičiaus trakologija, kaip pastebi Andželika ir Rimvydas Laužikai, nebuvo vien mokslinis tyrimas – tai buvo ir tautos komunikacija, siekusi žadinti pasididžiavimą lietuvybe, formuoti lietuvių tautinį tapatumą ir parodyti pasauliui, kokia didinga tauta gyvena prie Baltijos (Laužikai 2020: 120–121).

Tai yra to laikmečio idėjos, – pastebi Albinas Visockis, – o panašių kilmės idėjų turėjo ir kitos to meto atgimstančios tautos. Nes daugelis tautų tuo metu ieškojo savo šaknų. J. Basanavičius tiesiog rėmėsi naujaisiais to meto moksliniais tyrinėjimais. Taigi, trakų teorija, kurią jis bandė įrodyti, buvo labai konkretus tuo metu mokslinis žinojimas. J. Basanavičius buvo savo laikmečio žmogus. O savo laikmečiu jis buvo nepaprastai iškili asmenybė, dariusi didelį poveikį ir kitiems lietuvių tautos atgimimo ir valstybės atkūrimo procese.¹

Per pastaruosius dvidešimt metų moksliniu lygiu nuosekliausiai trakologiją nagrinėjo Arnoldas Piročkinas (Piročkinas 2002), A. Jurgutienė (Jurgutienė 2003), Nerija Putnaitė (Putnaitė 2004), Algirdas Grigaravičius (Grigaravičius 2019), aprašydamas J. Basanavičiaus gyvenimo Bulgarijoje metus trakologijos idėjinis kontekstus aptarė Eligijus Raila (Raila 2019).

Profesorius A. Piročkinas yra pateikęs svarbią pastabą, kad aptariama teorija, net atsižvelgiant į pagrįstą kritiką, visgi turi vertę. J. Basanavičius, anot profesoriaus, užčiuopė mokslinę problemą, kurios K. Būga neįžvelgė, nes „vadovavosi išankstine neigiamą nuostata“:

Mokslas negailestingas. Bent taip mums rodosi, kol jo sprendimai remiasi tik „ledkalnio viršūnėmis“ ir neatsižvelgiama į po vandeniu panirusią jo dalį. Tikra mokslo istorija negali tenkintis vien galutiniais mokslo rezultatais: jai turi rūpėti ir kelias, kuriuo eita prie jų <...>. Mokslinės minties raidai taip pat svarbu, kokiomis aplinkybėmis mokslo

1 Iš straipsnio autoriaus pokalbio su J. Basanavičiaus biografijos tyrinėtoju, istoriku dr. Albinu Visockiu jo namuose Vilniuje (2020-02-28).

pionieriai priėjo prie tam tikros idėjos ir pasirinko kaip tik tokį, o ne kitokį jos sprendimo variantą (Piročkinas 2002: 7).

Tautinė prigimtis, sujungianti žmones į tautų darinius istorinėje laiko ir geografinėje erdvės ašyse, J. Basanavičiui buvo pats įdomiausias apmąstymo objektas. Todėl lietuvių kilmė yra svarbiausia jo tyrinėjimų tema, kurią jis jau *Aušros* laikotarpiu formulavo per savo trakų teoriją. Galima atsargiai tarti, kad vėliau – ties XIX ir XX a. sandūra ir ypač pirmaisiais XX a. dešimtmečiais – J. Basanavičiaus trakologija tarsi savotiškai „paseno“² ir galbūt nebeturėjo tokio ideologinio poreikio (ir / ar poveikio) tautiškai ir valstybiškai atgimstančiai lietuvių visuomenei.

Tačiau šiuo atveju labai svarbu, kad J. Basanavičiaus tekstuose, be mokslinio ir juslinio pasaulių, dar aiškiai atpažįstamas ir idėjų pasaulis. Ir kas įdomiausia, kad jis tarsi „pagauna“ tas idėjas ne vien tik iš knygų, o net labiau pats iš savęs, t. y. iš prigimtinės patirties. Ir tos J. Basanavičiaus prigimtinės idėjos (vaizdiniai) labai stipriai veikė jį visą gyvenimą. Todėl ir pačią trakiškosios lietuvių kilmės teoriją –

.....

- 2 Dėl trakų teorijos interpretacinio pagrįstumo, remiantis šiuolaikinio mokslo žiniomis ir pasiekimais, būtina atkreipti dėmesį į J. Basanavičiaus mokslinių idėjų tęsėjos archeologės prof. Marijos Alseikaitės-Gimbutienės (Gimbutas, 1921–1994) suformuluotos vadinamosios kurganų kultūros teorijos mokslinį reabilitavimą šiuo metu. XX a. antrojoje pusėje M. Gimbutienės iškelta hipotezė apie taikios Europos visuomenės žlugimą, užplūdus karingiems indoeuropiečiams iš Juodosios jūros pakrantės arealo, kuriuos mokslininkė pavadino kurganų kultūros žmonėmis, iš pradžių susilaukė daug kritikos, tačiau pastaraisiais metais jos įžvalgomis remiasi naujaisi archeologijos, lingvistikos ir genetikos tyrimai. Vienas didžiausių M. Gimbutienės hipotezės kritikų britų archeologas lordas Colinas Renfrew mokslininkės atminimui skirtoje paskaitoje „Marija Rediviva: DNA and Indo-European Origins“, 2017 m. gruodžio 8 d. skaitytoje Čikagos universiteto Orientalistikos institute (JAV), pateikė naują ir labai pozityvų kurganų kultūros teorijos vertinimą. Savo paskaitą lordas C. Renfrew apibendrino tokiais žodžiais (vertimas iš anglų kalbos): „Marijos [Gimbutienės] kurganų hipotezė didingai pasiteisino“ (žr. Christ 2017). Šiais 2021 metais – Marijos Gimbutienės metais Lietuvoje ir pasaulyje (UNESCO minima sukaktis) – balandžio 29–30 d. vykusioje virtualioje tarptautinėje konferencijoje „Marija Gimbutienė Lietuvoje ir pasaulyje: minint šimtąsias gimimo metines“, kurią organizavo Lietuvos istorijos institutas ir Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Lietuvos ir užsienio mokslininkai skaitė pranešimus ir M. Gimbutienės tyrimų reabilitavimo temomis: „Marija Gimbutienė ir jos stepių indoeuropėjų vizija: priėmimas, atmetimas ir atgimimas“ (prof. dr. Aleksandras Koško, prof. dr. Marzena Szymt, Poznanės Adomo Mickevičiaus universitetas, Lenkija), „Marija Gimbutienė, bronzos amžius ir kurganų hipotezė naujų tyrimų šviesoje“ (prof. dr. Anthony Hardingas, Ekseterio universitetas, Jungtinė Karalystė) bei „Paleogenetikos duomenys patvirtina Kurganų kultūros žmonių migracijos į Rytų Baltijos kraštus hipotezę“ (prof. dr. Rimantas Jankauskas, Vilniaus universitetas, Lietuva). „Vėlyvasis neolitas ir ankstyvasis bronzos amžius pasižymi padidėjusiu žmonių judėjimu. Tai paliko pėdsaką šiuolaikinių Europos gyventojų genome. Paleogenetiniai duomenys iš principo patvirtina Marijos Gimbutienės kurganų kultūros žmonių migracijos hipotezę“, – taip savo pranešimą apibendrino prof. dr. R. Jankauskas (žr. Baškienė 2021; taip pat konferencijos antros dienos vaizdo įrašą jutubo kanale, prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=IjiQzNnZvC8>, [žiūrėta 2021-09-27]).

J. Basanavičiaus *idée fixe* – galima interpretuoti ne vien tik kaip mokslinę, bet kartu ir kaip jo gyvenimo idėją.

Formuluojant prielaidą galima teigti, kad trakologija nuo J. Basanavičiaus jaunystės tampa reikšminga jo gyvenimo dalimi, o susidomėjimo trakais atskaitos pradžios taškas būtų studijos Maskvos universitete. Tačiau čia būtina atkreipti dėmesį, kad senovės trakus autorius savo autobiografijose retrospektyviai jau pamini aprašydamas ir savo vaikystę. Todėl siekiant šią prielaidą pagrįsti orientuojamasi ne tiek į J. Basanavičiaus aptariamą problematiką studijas, kiek į pačią trakų idėją (vaizdinį), kuriai išryškinti, be trakologijos tekstų, taip pat labai svarbi yra ir J. Basanavičiaus gyvenimo istorija, asmeninė patirtis, atsispindinti jo autobiografijose. Reikia pastebėti, kad J. Basanavičius yra parašęs dvi savo autobiografijas. Pirmoji, parašyta jaunystėje ir apimanti jo gyvenimą iki 1888 m., pateikta Jono Šliūpo parengtoje enciklopedinio pobūdžio knygelėje (BsAb 1890). Antroji – pagrindinis autobiografinių žinių apie J. Basanavičių šaltinis – yra didelės apimties *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.* (BsAb 1936; BsAb 1997), parašyta 1922 m., t. y. jau autoriaus gyvenimo saulėlydyje³.

TRAKŲ TEORIJOS IDĖJINĖS PASKATOS, ŠALTINIAI IR VERTĖ

Vienas pagrindinių J. Basanavičiaus trakologijos įkvėpimo šaltinių – tai Homero (gyvenusio ir kūrusio maždaug VIII a. pr. Kr.) epinėje poemoje *Iliada* minimo Trojos miesto – griuvėsių – atradimas. Knygos *Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon* prakalboje, parašytoje 1916 m. Vilniuje, J. Basanavičius tarsi guodžiasi, nurodymas savo gyvenimo temos tyrimų motyvą ir tikslą:

Man užsiiminėjant taip ilgą laiką šituomi svarbiausiu Europos tautų etnologijoje klausimu apie aukščiau minėtųjų tautų kilmę, labai malonu būtų, kad kaip išsipildė Agamemnono pranašavimas dėl išgriovimo šventosios Ilionos, kurios griuvėsius po tiek šimtų metų suradęs Schliemann'as, atidengė seniausią trojėnų kultūrą, idant taip lygiai ir mano tyrinėjimams, įkaitintiems to pat Schliemann'o darbais, lemta būtų atidengti bei aikštėn iškelti trojėnų ir kitų trakų prygų genčių tautystę, identiškumo jų su šios dienos lietuviais latviais prirodymu (BsTrPr: 1).

J. Basanavičius vokiečių archeologą mėgėją Heinrichą Schliemanną (1822–1890) paminėjo neatsitiktinai: 1873 m. apstulbusių amžininkų akivaizdoje H. Schliemannas atrado Homero poemose minimą senąjį Trojos (Ilionos) miestą.

.....
3 Šio straipsnio tyrimo chronologija apsibrėžiama iki *Aušros* leidimo pabaigos, t. y. iki 1885–1886 m. Straipsnyje cituojamų šaltinių kalba netaisyta, rašyba ir skyryba sunorminta nedaug.

Be to, J. Basanavičių paveikė hetitų (hetų) imperijos atradimo sensacija, kurią sukėlė Oksfordo universiteto profesorius Archibaldo Henry'io Sayce'o (1845–1933) pranešimas „Hetitai Mažajoje Azijoje“, skaitytas 1880 m. rudenį Londono Biblijos draugijoje. Profesorius pareiškė, kad dabartinės Turkijos ir Šiaurės Sirijos teritorijoje prieš trisdešimt ar keturiasdešimt amžių gyveno didelė ir galinga tauta, kurią ne tik dabartiniai, bet ir graikų bei romėnų istorikai buvo kažkodėl užmiršę (Jurginis 1970: IV). J. Basanavičius gerai išmanė hetitų istoriją ir nuolat mokslinėje spaudoje sekė šios temos tyrimus. Hetitai jį ypač domino kaip tarpininkai tarp Europos ir Rytų (Grigaravičius 2019: 292–293). Jo asmeninėje bibliotekoje buvo daug minėto britų asiologijos pradininko ir lingvisto A. H. Sayse'o veikalų, išleistų po 1884 m., tarp jų ir *Hetitai: pamiršta imperija* (orig. *The Hittites: the Story of a forgotten Empire*) (BsBk: 438–439). Asmeninėje daktaro bibliotekoje išliko ir docento Ivano Troickio 1887 m. Peterburge išleista hetitų archeologijos paminklų tyrimo Vakarų Europos literatūroje apžvalga su įrašu: „Nuo autoriaus“ (Grigaravičius 2019: 293).

J. Basanavičių veikė ir kita, filologų paskelbta naujovė apie indoeuropiečių kalbų giminystę ir jų prokalbę. Vienas iš indoeuropietiškos ir lyginamosios kalbotyros pradininkų Rasmusas Christianas Raskas (1787–1832) nustatė aiškų ryšį tarp graikų, lotynų, germanų, lietuvių ir slavų kalbų (Jurginis 1970: V). Vokiečių kalbininkas Franzas Boppas (1791–1867) padarė išvadą, kad iš gyvųjų kalbų lietuvių kalba yra labiausiai išlaikiusi archajinius prokalbės elementus (Jurgutienė 2003: 95). Tuo metu mokslininkai ginčijosi dėl indoeuropiečių protėvynės. Vieni manė, kad ji buvo Indijoje, o kiti, jiems pritarė ir J. Basanavičius, kad jos būta prie Egėjo jūros, Balkanuose, Pietų Europoje, iš kur atskilusi dalis persikėlė į Indiją, o kita dalis, barbarams ėmus puldinėti Romos imperiją, pasitraukė į Šiaurės Europą prie Baltijos jūros. Juos, pavadinęs „aisčiais“, I amžiuje savo istorijoje ir aprašęs romėnų istorikas Publius Cornelius Tacitus. Tai, anot J. Basanavičiaus, ir buvę lietuvių bei latvių protėviai.

Lietuvių giminiavimasis su hetitų, trakų ir frigų gentimis nebuvo J. Basanavičiaus atradimas. Jis tik norėjo tą giminystę įrodyti nesugriaunamais argumentais. Senovės trakų, frygų, dakų arba hetitų giminystės problema jau buvo nagrinėta garsių Europos filologų Jacobo Ludwigo Karlo Grimmo (1785–1863), Augusto Wilhelmo Karlo Knobelio (1807–1863) ir Friedricho Conrado Augusto Ficko (1833–1916).

Be to, J. Basanavičiaus lietuvių kilmės teorijai sukurti įtakos taip pat neabejotinai turėjo ir vienas pirmųjų lietuvių tautinio atgimimo žadintojų Simonas Daukantas (1793–1864), tvirtinęs, kad lietuvių protėviai iš pradžių gyveno Indijoje, o paskui, turėdami kimerų, skitų, getų, herulių vardus, per Mažąją Aziją ir Juodosios jūros vakarų pakraščiais atvyko į istorinį baltų kraštą. S. Daukantas savo veikale *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, remdamasis danų kalbininku R. Ch. Rasku, jau pamini ir senovės trakus:

Tas dar aiškiau rodo senovėį lietuvių gyvenusių minavotuose kraštuose, jog, veizint į jų kalbą ir lyginant su kalba grekonų, rymionų ir trakionų, regima yra, jog tos visos tautos gilioj senovėį vienus tėvus yra turėjusios, nesgi ne viena didi daugybė žodžių grekonų ir trakionų atsiranda lietuvių kalboje, bet dar būdas tų kalbų būtinai sutinka (DS: 415).

J. Basanavičius permąstė jau S. Daukanto keltas lietuvių kilmės žinias ir idėjas, o pritaikęs joms lyginamąjį metodą ir pateikęs apibendrinančias išvadas kilstelėjo jas į aukštesnį mokslo lygį.

Bulgarijoje, kurioje J. Basanavičius praleido net 25 savo gyvenimo metus, taip pat buvo kuriamos teorijos apie nacionalinės kultūros ištakas iš senosios trakų kultūros, kadaise dominavusios ir dabartinės Bulgarijos teritorijoje. Tačiau tyrinėtojų sutariama, kad senovės trakų tauta J. Basanavičius susidomėjo dar iki išvykdamas gyventi ir dirbti į Bulgariją. Prof. A. Piročkinas kėlė prielaidą, kad trakais daktaras susidomėjo dar Maskvos universitete apie 1876 m., kai susipažino su Pavelo Josefo Šafaříko (1795–1861), Jáno Kolláro (1793–1852) ir J. Grimmo tyrimais, nagrinėjančiais, nors ir skirtingomis priegomis, trakų, getų ir gotų santykius su slavais, germanais ir baltais (Piročkinas 2020: 7). O A. Grigaravičius teigia, kad susidomėjimo ir pažinties pradžia reikėtų nukelti į 1873 m., nes tuomet Istorijos–filologijos fakulteto pirmakursis lenkiškai sudarė *Lietuvos istorijos šaltinių* sąrašą, įtraukdamas ir visus iki to laiko išleistus minėtų mokslininkų darbus (Grigaravičius 2019: 291). O jis nemenkos apimties: apie 350 pozicijų lenkų, rusų, vokiečių ir kitomis kalbomis (LLTI BR F2–625). Kaip bebūtų, išvykdamas dirbti į Bulgariją, J. Basanavičius jau buvo gerai išstudijavęs ir pagrindinį trakologijos istorinį šaltinį – senovės graikų istoriko Herodoto (484–425 m. pr. Kr.) raštus (Šeferis 2006: 51).

Gyvendamas Bulgarijoje J. Basanavičius pastebėjo lietuvių ir vietos kalbos, papročių, mitologijos, tikėjimo panašumų, kartu tyrinėjo ir trakų ryšius su lietuvių tauta. Tačiau kultūros faktų tyrinėjimas jam niekada nebuvo tik savitiksliis dalykas – kultūrą jis suprato kaip žmonių gyvensenos, pasaulėžiūros ir tautinės psichologijos išraišką.

Įdomu tai, kad prieškarū lituanistas, pedagogas Zigmas Kuzmickis (1898–1976) būtent psichologiniu aspektu moksleiviams aiškino J. Basanavičiaus trakologijos radimąsi. Anot jo, būdamas Bulgarijoje, J. Basanavičius pajuto dar didesnę meilę Lietuvai, ilgėjosi jos ir apie ją svajojo. Bulgarijos upės ir pilkapiai priminė savą kraštą, be to, jis rado daug bulgarų ir lietuvių kalbų panašumų. Aiškindamasis priežastis ir besigilindamas jis priėjo prie išvados, kad čia gyvenę lietuvių protėviai „trakai frigai“, o tos senos tautos pėdsakų aptiko ir lietuvių tautosakoje. Taip tapo lietuvių romantišku, svajojančiu apie garbingą Lietuvos praeitį ir tokią pat ateitį (Kuzmickis 1937: 67).

Beje, ir pats kritiškasis K. Būga recenzuodamas 1921 m. išleistą išsamiausią J. Basanavičiaus trakologijos studiją yra sąžiningai atkreipęs dėmesį į laiką, kuomet ši teorija buvo publikuota, bei apibrėžęs jos anuometinį tikslą. K. Būga rašo:

Visa Basanavičiaus studija „Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“ **šiandie** neturi jokios verčiōs. Visas tas darbas, kuriam suvartota daug metų ir sveikatos, nueis per niek. **Kad ši studija būtų pasiekus lietuvius bent dar apie 1880–90 metus**, tuomet ji, gal, ne vieną lietuvį būtų padariusi patrijotu. Taip aš drįstu spėti iš savęs, kad ir man, kolei aš dar buvau nesusitupėjęs, yra darę malonų įspūdį visi Basanavičiaus, Pietario ir Šliūpo svaičiojimai apie mūsų žiląją senovę. Visi tie svaičiojimai taip buvo mane pagavę, kad aš juos visus buvau net nusirašęs į tam tikras knygas. Tos tautōs, kurią visi kaimynai laiko paniekoje, nariui tuomet teliko ieškotis suraminimo ir paguodos vien tik senovėje, nors ji būtų ir išsvajota. Jis tuomet galėjo atsikirsti prieš niekintoją: „Tiesa, šiandien mes, lietūviai, esame tamsūs muzikėliai, bet už tat senovėje, kai graikai dar bandą tebeganė ir nemokėjo žemės dirbti, mes esame buvę trakų ir frigų asmenyje net pagirtōsios graikų kultūros kėlėjais!“ [paryškinta mano – V. B.] (Būga 1961: 668).

O recenzijos prieraše K. Būga dar paaiškina: „Basanavičiui garbės vardą lietuvių tautos atgimime teikia ne jo trakų frigų klausymo sprendimas, bet jo „Ausra“ ir pasakų bei dainų rinkiniai“ (ten pat: 673).

Kalbininko prisipažinimas ir recenzuojamo veikalo įvertinimas, anot Sigito Narbuto, yra ir iškalbingas, ir reikšmingas. *Aušros* metų J. Basanavičiaus publikacijos, grįstos mintimis apie lietuvių kilmę ir garbingos trakų tautos, kitados kultūros šviesą skleidusios netgi sengraikiams, pasiekė savo adresatą, ugdė skaitytojų dvasią ir ragino patiems kibti į prasmingus darbus (Narbutas 2015: 20).

Mykolas Biržiška, grįžęs iš J. Basanavičiaus laidotuvių Vilniuje, pasakodamas apie velionį Karininkų ramovėje Kaune 1927 m. kovo pradžioje, pabrėžė, kad mokslinė trakologijos vertė nėra pats svarbiausias dalykas, ir tautos patriarcho pomėgį palygino su XVI a. lietuvių kilmės iš romėnų teorija, nes kiekvienas *Aušros* šalininkas, panašiai kaip bajoras savo gimine, galėjęs prieš lenkus pasigirti lietuvių kultūros senumu. Kartu prof. M. Biržiška akcentavo J. Basanavičiaus toleranciją ir gebėjimą vienyti net ir skirtingiausių pažiūrų atstovus, taip pat asmeninį kuklumą ir pasiaukojimą (Biržiška 1927: 2).

SENOVĖS TRAKAI – MITINIS KILMĖS VAIZDINYS

Mitologas Gintaras Beresnevičius (1961–2006) viename iš paskutinių savo publikuotų mokslinių straipsnių kalbėdamas apie Prūsijos kronikose aprašytas senąsias prūsų ir iš dalies lietuvių apeigas pabrėžia, kad ypač svarbi yra pati jų pradžia: juk viršaitis ar vaidila kalbą *pradedą nuo pasakojimo apie kilmę ir papročius*, ne nuo dievų. Dievams laikas dar ateis, bet iš pradžių žynys persako žmonėms tam tikrą tradiciją, jos turinys paaiškinamas, o į klausimą „Kas mes tokie?“ atsakoma pasakojant apie kilmę. Taigi, pasirodo tokia seka: kilmė, papročiai, tikėjimas (Beresnevičius 2006: 15).

Esmė ta, pasak G. Beresnevičiaus, kad per šias apeigas pratęsimas identitetas. Pamoksle yra ir paraginimų, ir pamokymų, bet jo pradžioje susirinkusieji identifikuojami ir identifikuojasi per kažkokį mitą, per legendų kompleksą. Pasakojimais apie kilmę jiems pasakoma, kad jie yra skalviai, nadruviai, prūsai, lietuviai. Per šventes vyksta identiteto palaikymo akcija, nes nevalia užmiršti, kas esi, o tai, kas esi, nulemia tėvų papročiai ir dievai, kilmė ir religija (ten pat: 15–16).

Tačiau, anot G. Beresnevičiaus, XIX a. tokių apeigų jau nebematoma – jėzuitų pasidarbuota iš peties. Parapijos tampa sambūrio vieta, tačiau čia jau neminama kilmė. Kunigas praleidžia istorinę dalį ir kalba tik apie dieviškuosius reikalus. O katalikiškas pamokslas tautinei identifikacijai netinka, belieka kalba, kuri vis labiau spaudžiama į pašales. Per šį vyksmą polonizacijai pritaria ir rusifikacija. Atmintis, kurią vaidilos ir viršaičiai skatino, primirštama. Kaukai su aitvarais ar Perkūnas tebepamenami, bet dingsta esminė pasakojimo dalis: „Kas mes tokie?“ Atsakymas: „Jūs katalikai“ (ten pat: 16).

Ir čia, G. Beresnevičiaus teigimu, tradicija nunyksta. Apie kilmę niekas nekalba, apie tėvų papročius tuo labiau, nes tai – paklydimai, prietarai ir nuodėmė. Tapatumo krizė XIX a. neabejotina. Taip pat ir šlėktų atveju – jų tapatumą nutraukė du sukilimai, pražudę geriausiai savimone išlaikiusius žmones, o valstiečiai ima skendėti istorinėje naktyje (ten pat).

Filosofas Gintautas Mažeikis, kalbėdamas apie tradicinę maginę gentinę pasaulėjautą, teigia, kad jai yra būdingas vienu metu pragmatinis racionalumas, hillozizmas, animizmas ir pasaulėžiūrinis kosmocentrizmas. Visa tai lėmė ritualus nuo pirminės gentinės visuomenės iki pat senosios graikų valstybės. Homero poemose *Iliada* ir *Odiseja* (kurios buvo ir J. Basanavičiaus mokslinių tyrinėjimų įkvėpimo šaltiniu) atskleidžiama gentinė, genčių asociacijų laikotarpio pasaulėjauta. Homero kūriniuose Odisejo sąmoningumas, jo nuostatos nekinta nei karo prie Trojos metu, nei vėlesnius dešimt metų blaškantis po jūrą, salas ir svetimas pakrantes. Jis grįžo į Itakę pavargęs kūnu, tačiau nepakitęs siela. Net nimfos Kalipsės kerai ir glamonės nepakeitė jo sielos, nepanaikino jo meilės savo žmonai Penelopei. Tapatybės išsaugojimas kartu buvo mitas apie aukščiausią brandumą pasiekusio vyro išbandymus, kurie tik patvirtina statusą ir išrinktumą. Gerokai vėliau po Homero Aristotelis asmens išsipildymą, jo akmę⁴, siejo su filosofine entelechija⁵ – galutinio, lemiamo išsipildymo samprata (Mažeikis 2010: 186–187).

4 *Akmė* (sen. gr. *ακμή* ‘viršūnė, aukščiausias taškas’) – kūniška, psichologinė, socialinė, intelektinė, ekonominė individo būseną. Buvo manoma, kad šį aukščiausią tašką, piką, žmogus gali pasiekti būdamas 30–50 metų amžiaus, mąstydamas, kovodamas, atlikdamas žygius, priimdamas politinius sprendimus (Mažeikis 2010: 186).

5 *Entelechija* (sen. gr. *ἐντελέχεια* ‘užbaigtumas’), pasak Aristotelio, yra esinio, taip pat ir žmogaus, galutinis tikslas ir kartu išsipildymas. Tai kartu ir sėklos tikslas tapti medžiu, ir išsipildymas – medis. Siela, pasak Aristotelio, yra pirmoji kūno entelechija, kurios tikslas ir išsipildymas yra gyvenimas (Mažeikis 2010: 186).

Tradicinis ritualas, pasak G. Mažeikio, yra susietas su kosmoso ir žmogaus ciklais. Jis juos visus tarpusavyje suderina ir išvengia manipuliacijos, o ritualiniai žaidimai liudija, parodo, pateisina, o ne konstruoja ar įsteigia. Tradicinį gyvenimą puoselėjančių genčių ir senovės Graikijos aprašyti genčių ritualai pirmiausia paliudydavo tai, ką parodydavo dievai ir išskleisdavo gamta⁶. Panašiomis gamtos, išsipildymo sąvokomis vadovavosi daugelis antikinio pasaulio kultūrų: Amerikos indėnai, Afrikos ir Sibiro tautų šamanai, kurių tikslas buvo skatinti, liudyti, patvirtinti gamtos dvasių veiksmus, tačiau ne kurti ar transformuoti. Įvairių toteminių apeigų metu, kai buvo atliekami medžioklės šokiai, kuriuose dalyvaudavo vilkų ar kačių (leopardų, tigrų, lūšių) kaukes dėvintys kariai, buvo siekiama ne sukurti naują leopardo dvasią, o pakviesti ją būti draugiška medžioklės metu. Patvirtinimo ritualą, susijusį su nekintančiu aukščiausios tapatybės, žmogaus išsipildymo modeliu senovės Graikijoje, aptarė Erichas Auerbachas (ten pat: 189). Analizuojant prievartines sąmoningumo transformacijas pažymėtinas ir deivės Kirkės užkerėjimas, siųstas Odisėjo draugams:

Juosius įvedusi, ji susodino ant kėdžių ir sėstų,
 Padavė sūrio, medaus, sumaišyto su miltais miežiniais
 Ir su šviesiuoju Pramnėjos vynu, o pati į tą valgį
 Vaisto prakeikto įmaišė, **kad savo tėvynę užmirštų**.
 Vos tik jiems uždavė maisto, o jie paragavo, netrukus,
 Savo lazdelę paėmus, išvarė visus kiaulininkan.
 Ir galvos, ir balsas į kiaulių pavirto, šeriai jiems išdygo,
 Stuomenį kiaulių įgavo, **tik protas žmogaus jiems paliko**,
 Verkiančius ji juos uždarė, pametus gilių jiems ir kitko
 Ėsti, ką žemknisės kiaulės papratusios ėsti ir mėgsta
 [paryškinta mano – V. B.] (Homeras: 178).

Paversti gyvuliais ir netekę tėvynės atminties, Odisėjo bendražygiai proto nepraranda. Kaip matome, kilmės atmintis nėra laikoma pakankama tapatybės savybe. Galima užmiršti, iš kur atkeliavai ir ko sieki, tačiau protas lieka tas pats. Todėl Odisėjas, pergudravęs Kirkę, paskatina ją atversti kiaules į žmones, ir šie vėl tampa savimi, nieko nepraradę. Pavirtimas šiuo atveju vaizduojamas kaip išbandymas pagundomis ir bausmė: Odisėjas yra visiškai išsipildęs išmintimi ir santūrumu, jis tapo herojumi – pusdieviu, o jo draugai dar nepasiekė šio tobulybės laipsnio, jie vis dar valdomi aistrų, ir tik todėl Kirkė juos lengvai sugundo (Mažeikis 2010: 188–189).

.....
 6 *Gamta* (gr. *Φύσις*) filosofo G. Mažeikio aiškinama kaip savo esmę išskleidžianti gamta. Tokia *gamtos* (gr. *φύσις*) interpretacija atitinka gentinį (šamanišką) ir antikinį hилоzoizmą (Mažeikis 2010: 189).

Amerikiečių mitologas ir religijotyrininkas Josephas Campbellas (1904–1987), kalbėdamas apie mitologijos simbolių metaforišką galią, kaip begalybės idėją ir pačios begalybės apraišką, pastebi, kad „turime atminti, kad vienam istoriniam laikotarpiui priklausančios metaforos ir jų įkrauti simboliai gali nieko nebesakyti gerokai vėliau gyvenančiam žmogui, kurio sąmonę yra suformavusios visai kitokios patirtys“ (Kempbelas 2017: 57). Ir čia pat svariai priduria:

Nors laikai ir aplinkybės keičiasi drastiškai, vis dėlto tasai subjektas, kuris iš amžiaus į amžių yra istoriškai sąlygojamas, – tasai sudėtingas psichosomatinis organizmas, vadinamas žmogumi, – lieka tas pats. Tai, ką Adolfas Bastianas apibūdino kaip elementarias idėjas, o Karlas Gustavas Jungas pavadino kolektyvinės užsąmonės archetipais, yra tam tikros iš žmogaus biologijos kylančios motyvuojančios galios ir jų mitologiniai atitikmenys, kurie, nors nuolat tampa apvilkti kintančių istorinių bei kultūrinių laikotarpių metaforomis, patys išlieka nepakitę (ten pat).

Lietuvių tapatumas, tradiciškai buvęs tvirtinamas ir galiojęs kaip išgyventas pasakojimas apie kilmę, XIX a. patiria krizę. Tokioje istorinėje situacijoje, pasak G. Beresnevičiaus, tik romantikai galėję pasiūlyti Lietuvai ideologiją, kurios tikslas buvo sava mitologija pagrįsti savo atskirą istoriją. Tai suvokęs dar Teodoras Narbutas (1784–1864), savo dešimties tomų istoriją pradėjęs nuo lietuvių mitologijos. Dionizas Poška (1764–1830), T. Narbutas, S. Daukantas sukūrę mitologijos ideologiją, kuri yra būtina valstybei kurti. Pozityvistai nebūtų galėję mesti iššūkio kalbinei ir kultūrinei polonizacijai, padėti pamatų lietuvių mitologijai ir įtvirtinti suvokimą, kad lietuvių istorija nėra pasibaigusi, nes esama jos paveldėtojų. Bet kurią „mitologiją“ pozityvistai laikę separatizmo pagrindu, nes ją atkūrus ar sukūrus įmanoma subrandinti ir puoselėti atskirą istoriją. Remdamasis postmodernistine Ernesto Gellnerio įžvalga, kad pozityvizmas – tai kolonializmo forma, G. Beresnevičius teigia, kad XIX a. pirmojoje pusėje, istoriškai susiformavus lenkų ir lietuvių dariniui, lenkai lietuvių atžvilgiu tapo kolonizatoriais. Romantinė sąmonės revoliucija privertusi pajusti savo kolonijinę būklę, lenkų teisinamą jų skleidžiama kultūra ir civilizacija, ir tai skatinę suvokti save kaip atskirą istorijos subjektą (Beresnevičius 2006: 16). Taigi, remiantis A. Grigaravičiaus nuomone, J. Basanavičius atsižvelgė į mitologinę tradiciją, tačiau plėtojo ją moderniais moksliniais metodais ir tikėjo, kad ilgainiui pavyks atskleisti pasauliui lietuvių civilizacijos ištakas (Grigaravičius 2019: 294).

Trakiškosios lietuvių kilmės teorija, pasak A. Jurgutienės, – paskutinis J. Basanavičiaus sukurtas romantiškas pasakojimas apie lietuvių aukštąją kilmę ir senąją kultūrą, kuris atsirado iš spontaniškos ir kartu labai natūralios pastangos idealizuoti naujam laisvam valstybiniam gyvenimui besikeliančią tautą. Lietuvių savivokai

formuoti ir ugdyti J. Basanavičiui dar prireikė, sekant XIX a. pirmosios pusės tradicija, romantinio lietuvių praeities mitologizavimo (Jurgutienė 2003: 96).

Taip J. Basanavičius jau 1882 m. suformulavo trakologijos teorijos pagrindus, kuriuos po to pildė ir plėtojo visą gyvenimą (LLTI BR F2-5). Apibendrinamas savo veiklą Vienoje (Vindabonoje) ir kitose Vidurio Rytų Europos sostinėse daktaras rašė:

Czcion tai, Pragoje ir Vindabonoje, susipažinau dartinės gerai su senovės Trakais, su literature apie jūs, ir surinkau reikalingą medegą dėl mano darbo apie juju tautystą, – darbo, kursai dar iki sziai dienai neužbaigtas liekti, o kuriame darodau, jog didi ta tauta senovės buvo neabejotinai ta pati, kaip ir lietuviai, ir jog mės sziądien esame tik menka liekana gyva, žala atauga nū prosenoviszko Traku kamieno. Pragoje, Vindabonoje, Buda Peszte asz turėjau dar progą arcziaus pažinti ir archajalogiszkus radinius senovės trakiszskuju žiamiu (BsAb 1890: 188).

Būtent Prahoje 1883 m. užgimsta ir laikraštis *Aušra* (ėjęs iki 1886 m.) – pirmasis lietuviškas Didžiajai Lietuvai skirtas lotyniškomis raidėmis spausdintas pasaulietinis periodinis leidinys, lietuvių tautinės savimonės žadinimo organas, kuris tarsi vienijo lietuvių tautinio atgimimo judėjimą į vieną intelektualinį centrą. *Aušra* pirmiausia buvo atgimstančios lietuvių tautos gyvybės manifestas, deklaracija, naujos epochos šauklis, tribūna, iš kurios tauta pateikė paraišką gyvenimui. Ji davė daug impulsų tautos atgimimui – buvo jo įkvėpėja.

Taigi, galima sutikti su E. Raila, kad pats J. Basanavičius *Aušrą* traktavo kaip unikalią galimybę skleisti pasauliui mitą apie senąją Lietuvos istoriją. Anot jo, *Aušra* turėjo tapti istoriniu literatūriniu laikraščiu, žadinančiu lietuvišką tautinę savimonę. Spausdintas lietuviškas žodis turėjo padėti ugdyti tautą. Lietuviams pagaliau atėjo metas susiprasti, kas jie tokie. Šia prasme J. Basanavičius norėjo patenkinti ir akademinėje jaunystėje užgimusius kūrybinius poreikius, kurie ilgainiui išsiskleidė istorinių pasakojimų gausa. 1882 m. užrašuose jau galima aiškiai pamatyti plačius daktaro istorinius interesus, apimančius ir senųjų tautų leksikos pavyzdžius, ir archeologinius tyrimus, ir geografinius duomenis. Šiame minčių sūkurėje jau stipriai išryškėję brėžėsi senųjų lietuvių protėvių – trakų – pasaulio kontūrai. *Aušra* turėjo tapti propilėjais, atveriančiais ne tik lietuvių kalbos turtus, bet ir garbingą, ilgus amžius nutylėtą lietuvių tautos senovę. J. Basanavičius prisiėmė šių propilėjų – tautos dvasinių vartų – sargybinio pareigą ir bent jau pirmuosiuose leidinio numeriuose šią pareigą uoliai vykdė (Raila 2019: 83–84).

Semiotikas Algirdas Julius Greimas, nagrinėdamas istorijos vaizdų ir istorinės galvosenos problemą, yra glaustai suformulavęs taiklų apibendrinimą:

Vienas iš galingiausių lietuvių tautos atgimimo faktorių buvo Istorija. Basanavičiaus karta, apsišviesdama, padarė nepaprastą atradimą: ji surado Lietuvos istoriją. Amžiuose sustingusiai tautai duodama praeitį, ji tuo pačiu metu sukėlė nepasitenkinimą dabartimi ir atidengė naują, plačią perspektyvą – ateitį; ir iš statiško sustingimo pakilusi tauta virto istoriška bendruomene: ėmė gyventi Istorijoje, kurti Istoriją (Greimas 2019: 74).

Ideologija, anot A. J. Greimo, atsiranda tik tada, kai žmogus ar žmonių kolektyvas (naratyviniais terminais – aktantas subjektas) ko nors siekia. „Ideologija – tai *nuolatinis verčių ieškojimas...*“ – teigia A. J. Greimas. Žmogiškasis veikimas nukreiptas į kokį nors tikslą, o semiotikoje tikslas nusakomas vertės terminu (cit. iš Keršytė 2018: 381).

Į mitinį mąstymą, kaip teigia antropologas Claude'as Lévi-Strauss'as, yra nepaprastai panaši politinė ideologija. Mūsų šiuolaikinėje visuomenėje pastaroji, ko gero, yra pakeitusi mitinį mąstymą. Taip pat svarbu, kad mito esmė – ne stilius, ne pasakojimo būdas ir ne sintaksė, bet papasakota *istorija* (Lévi-Strauss 1996: 53–54). A. J. Greimas, plėtodamas C. Lévi-Strausso mintį, apibendrina, kad mitologija yra tarsi pašaukta išreikšti tiriamos visuomenės labai plačiai suprastą politinę ideologiją. Tai yra ideologinė struktūra, galinti pasireikšti bet kokia „literatūrine“ forma, kaip visuma istorijų, kurias žmonija sau pasakoja, išsakydama tuo netiesioginiu būdu savo esminius rūpesčius, spręsdama visas kylančias filosofines problemas (Greimas 1990: 10–11).

Štai 1884 m. *Aušroje* skelbtą straipsnį „Lietuviu „Dunojus“ ir Rimėnu „Danubius“ (parašytą Vienoje dar 1882 m. spalio 4 d.) J. Basanavičius pradeda nuo kilmės:

Jau į pusanatro tukstanczio metu pirm Kristaus gimimo szios dienos Balkanu pussalę pietu link nūg Dunojaus, kur sziaudien slovėniszki Sebai ir Bulgarai gyvena, buvo Traku gentė apgyvenusi, kuri dar Herodoto laike (484–408 m. pirm Kr.) **buvo didžiausia tauta ant žemės**, atskirus vienus Indus Asijoje gyvenusius.†) Ji apgveno ne tik szios dienos Bulgariją (su Rumėlija ir Makedonija) ir Serbiją, bet ir sziaurės link nūg Dunojaus didę dalį szios dienos Vengrijos, Rumuniją ir Galiciją <...> trakiszkos gentės žemės darbais ir ukės vedimu užsiėmusios <...>. Nūg tu Traku liekti pas senovės raszitojus – įpacziai graikiszkus – daugibė paminklu, liudijancziu mums apie ju gyvenimą ir veikalus, apie ju didei **ankstybą isz žilos senovės paeinanczią augsztą kultura ir apszvietimą, kursai vėliaus nūg tu Traku į visą Europą perėjo**, ir apie ju įpatingą tikibę, buda ir dabą. Kaip mokslingiausi musu laiko virai dumoja, Traku tauta visiszškai isznikus, per kares su Rimėnais, užplaukimą vokiszku, slovėniszku ir kitu barbaru, arba vėl priimdama svetimas kalbas pavirtusi ing Slovėnus ir szios dienos Rumunus. Tacziau nors Trakai ant Balkano pusiasalio isznikę, bet nūg ju ir sziaudien liekti tarp slovėniszku Bulgaru tokia **daugibė givu paminklu, jog jūs nesunku pažinti** <...>. Kasgi per viena, klausite,

buvo ta Trakų tauta ir kas per nauda dėl mus', Lietuviu, jeigu mes ją ir astesniai pažinti gautumėme? – Nauda labai didelė, *nės tie Trakai buvo sentėviai Lietuviu*, ir nors didelė jų dalis per Rimėnus, Vokiečius, Slovėnus ir k. išnaikinta tapė, tačiau *ir šiandien dalis trakizkos tautos, Lietuviai, givi dar liekti!* [išskirta pasviruoju šriftu – J. Basanavičiaus; paryškinta mano – V. B.] (Auszra: 228–230).

Matome, kad šioje nedidelėje J. Basanavičiaus teksto citatoje išskiriamas ne tik kultūros ištakų, bet ir jos tęstinumo aspektas. Tekste taip pat galima įžvelgti lietuvių tautinės kultūros ugdymo ir lietuviškos edukacinės sistemos sukūrimo aspektus, kurie buvo akcentuoti jau ir garsiojoje *Aušros* „Prakalboje“ – J. Basanavičiaus parašytame įvadiniame laikraščio straipsnyje (išsamiau žr. Budvytis 2010, 2017).

Taip istorija J. Basanavičiaus yra suprantama daugiaprasmiškai: ne tik kaip mokslas, objektyviai tiriantis istorinius faktus, bet ir kaip nedaloma žmogaus gyvenimo dalis, padedanti jam pažinti save ir subrandinti savo asmenybę. Nors istorijos mokslinis tyrinėjimas ir buvo labai svarbus, bet jos poveikis dabarčiai, leidžiantis lietuviui, ilgus amžius kentusiam politinę ir ekonominę spaudą, atgauti tautinę savigarbą, – dar svarbesnis (Jurgutienė 2003: 95).

Todėl kultūros tyrinėjimo objektą, A. Jurgutienės manymu, J. Basanavičius supranta ne tiek kaip kultūros faktų rinkimą, klasifikavimą ir saugojimą, kiek juos sukūrusiųjų gyvenimo, mentaliteto ir dvasinių vertybių atkūrimą. Todėl kultūros faktai tyrinėjami pirmiausia tam, kad būtų atkurtas juos palikusių žmonių gyvenimo ir mentaliteto savitumas. Ir taip praeities žmonės su savo savita kultūra yra matomi kaip svarbūs tautos dabarties ir ateities dalyviai (ten pat: 94).

1883–1884 m. tęsdamas du *Aušroje* skelbtus straipsnius rubrikoje „Iš mūsų praeigos“, J. Basanavičius parašė ir septintąją dalį apie senovės lietuvių kultūrą (kokios kitos keturios dalys, žinių nėra). Jis nurodė, kad kuo anksčiau tauta ėmėsi žemdirbystės, tuo didesnė galimybė tikėtis jos aukštesnės kultūros ir apšvietos. Iš Azijos kalnynų lietuvių protėviai pasitraukė prieš 5–6 tūkstančius metų, o 107 m. romėnams sunaikinus Dakiją, pasitraukė į Šiaurę. Jie buvo giliai dievobaimingi, padorūs ir mylintys artimą žmonės (LLTI BR F2-472). Nors, kaip pastebi A. Grigaravičius, tokio tvirto įsitikinimo dėl dėstomų dalykų vėliau J. Basanavičius, atrodo, neberodė (Grigaravičius 2019: 291–292).

TRAKOLOGIJA KAIP JONO BASANAVIČIAUS KULTŪRINĖS TAPATYBĖS ESMINIS SANDAS

J. Basanavičiui, kuris pasižymėjo ypatingu polinkiu į savo vidinio pasaulio bei jį supančios aplinkos refleksiją, rūpėjo jo paties kilmė ir tapatybė, kurią jis giliai apmąstė. Todėl ir savo autobiografijose jis nemažai dėmesio skyrė savo kilmei. Abiejų

J. Basanavičiaus autobiografijų pradžios iš esmės sutampa. Autorius pirmiausia pateikia tikslius duomenis apie savo gimtinę – pavadinimą, geografinę vietą, istorinių faktų. O antrąjį, platesnį, gyvenimo aprašymą pradeda nuo autobiografijos motyvų pateikimo:

Lapkričio 23 d. 1921 m. pradėjus 8-jį savo gyvenimo metų kryželį varyti, reikėtų jau pasirūpinti praėjusių metų apžvalgą daryti, kad **palikus ateisiančioms kartoms** savo praleisto amžiaus nors kokį **menką ženklą** – aprašymą. Rods jau aš buvau 1888 m. liepos 2 dieną trumpai aprašęs savo gyvenimo bėgį iki to laiko⁷); dabar priderėtų tik tą aprašymą **papildyti tūlomis smulkmenomis** ir pratęsti iki pastarųjų laikų [paryškinta mano – V. B.] (BsAb 1936: 7; BsAb 1997: 7).

Taigi, J. Basanavičius tikėjosi, kad jo gyvenimas taps vėlesnių tyrinėjimų objektu, todėl ir pateikė savo tekstą kaip aprašymą – istoriją, iš kurios ateities kartos turės galimybę sužinoti apie praeitį ir mokytis iš jos. Autorius čia deklaruoja ir dar vieną antrosios autobiografijos parašymo motyvą – „tą aprašymą papildyti tūlomis smulkmenomis“. Tos „tūlos smulkmenos“ fenomenologiškai vertinant yra labai svarbus antrosios autobiografijos papildymas, prie kurio detalčiau nesustosime, nes tai nėra šio straipsnio tikslas.

Šiuo atveju svarbiausia, kad visi J. Basanavičiaus susidomėjimo senovės trakais atspindžiai jau aiškiai matomi ir pirmojoje jo autobiografijoje. Joje rašoma:

Dar dabar mielai atsimeinu, kaip didoku jau vaikėzu budamas su kitais vaikais rudeni-
mis susėdę ant žirgu jodėme didžiu buriu piemenis svetimu kaimų „vaikyti“, botagais pliauksėdami, „vaji ola“ rėkaudami, sziaudadusziais, smaľabambľiais, degutpilviais etc. jũs pravardžiũdami. Szitie „vaikymai“ man visados iszrodė kaip rudimentinės vainos, kaip vainos *en miniature* isz ľaiko senovės lietuviu. Lenktynės, imtynės, rymavojimas, ritinys ir kiti žaislai **tokie jau, kaip ir pas senovės Trojėnus**, isz jaunystos ľaiko man iki sziađdien atminime liekti [paryškinta mano – V. B.] (BsAb 1890: 172; plg. BsAb 1936: 12; BsAb 1997: 18).

Nors senovės trakų idėja J. Basanavičių galutinai „užvaldo“ dar jaunystėje, studijuojant Maskvos universitete ir prieš išvykstant į Bulgariją, tačiau šis „senovės trojėnų“ „perkėlimas“ į savo vaikystę yra vienas įdomiausių šiame darbe užčiuoptų fenomenų – J. Basanavičiaus sąmonės laiko suvokimo fenomenas, kuomet fizinis laikas nesutampa su mąstymu. Kitaip tariant, istorinės dabarties laikas J. Basanavičiui atrodo nepakankamas: jis retrospektyviai mąsto apie savo praeitį, būdamas

7 Šioje cituojamo tekto vietoje įterpta paties autoriaus nuoroda: „Paskelbta J. Šliupo: Lietuvisziejį rasztai ir razstininkai. Tilžėje 1890, p. 168–195.“

savo dabartyje, arba mąsto apie savo praeitį iš savo dabartinės mąstymo ir buvimo perspektyvos. Taigi, šiuo atveju didžia dalimi galima sutikti su literatūros tyrinėtojo Vaido Šeferio nuomone, kad J. Basanavičius savo autobiografijose nuosekliai formavo tam tikrą savo asmenybės vaizdą⁸. Nes autobiografija iš esmės nėra pasakojimas apie tai, „kaip viskas buvo“, tai greičiau pasakojimas apie tai, „kaip viskas turėtų būti“⁹. Taigi, šios trojėnų refleksijos yra tarsi vėlyvojo J. Basanavičiaus sąmonės produktas, kurį jis perkelia į savo vaikystės pasaulį.

„Drauge su pasakomis apie „kryžiuokius“ piliakalniai jau nuo pat mažų dienų mano akis ir širdį prie savęs traukė“, – rašo J. Basanavičius. Jis mėgo lankytis ant čia pat laukuose stūksančio „Kušliakalnio“, netoli Ožkabalių esančio Piliakalnių piliakalnio, kitų apylinkių piliakalnių (Pajevonio, Kaupiškių, Rudaminos, Lakynų). Užkopęs ant jų jis dairydavosi ir, profesorės Viktorijos Daujotytės žodžiais tariant, „įsibūdamas“ (Daujotytė 2017: 27–41) romantiškai gėrėdavosi atsiveriančiais vaizdais. „Ant šitų kalnų, galiu drąsiai sakyti, **susitvirtino** mano lietuviškumas [paryškinta mano – V. B.]“ (BsAb 1936: 11; BsAb 1997: 18–19). Ir toliau autobiografijoje tęsia:

Jau nū mažu dienu į mano szirdį buvo įsismetusi žingeidumo kirmėlė, kuri mane griaužė, traukė manę į tolimą, nepažįstamą szvietą. Kaip mažas budamas, taip ir isz gimnazijos per vakacijas sugrižęs, megdavau po kalnus vaicszczioti ir nors žiurėti ant to lygumu ploto,

.....

- 8 Tezė formuluojama remiantis literatūros tyrinėtojo ir šio straipsnio autoriaus rengiamos daktaro disertacijos vadovo dr. Vaido Šeferio pastabomis, pateiktomis konsultuojant savo doktorantą Vytautą Budvytį doktorantūros studijų metu 2018–2021 m., bei dr. Vaido Šeferio straipsniu „Tautinė tapatybė lietuvių biografijose (Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Vincas Kudirka)“, *Literatūra*, t. 48, Nr. 5, p. 45–76.
- 9 „Ir štai dabar, eidamas aštuoniasdešimt trečiuosius metus, aš ryžausi papasakoti savo gyvenimo mitą. Aš susilaikysiu nuo apibendrintų vertinimų, o tik ‘papasakosiu savo istorijas’. Ne taip svarbu, ar šios istorijos atitinka tiesą. Svarbiausia, ar tai yra *mano* pasaka, ar tai *mano* tiesa“, – taip savo autobiografinės knygos *Atsiminimai, vizijos, apmąstymai* pirmajame puslapyje teigia žymus šveicarų psichoanalitikas Carlas Gustavas Jungas (1875–1961) (cit. iš Savukynas 2012: 17). Žymus lietuvių rašytojas, visuomenės veikėjas Marcelijus Martinaitis (1936–2013) autobiografinę knygą *Mes gyvenome: biografiniai užrašai* pradeda panašiomis filosofinėmis įžvalgomis apie savo asmens ir savo gyvenimo santykio apmąstymus: „Pertvarkydamas praeitį, visą laiką veikia JISAI, kuriuo kažkada buvau aš ir kurio jau nėra. Pagaliau prisiminimai yra mąstymo arba apmąstymo būdas apie save, savo gyvenimą, jo prasmę. Jie skleidžiasi atmintyje iššaukti kokių nors įvykių, nuotaičių, sapnų, ligų, kūrybos, noro pasipasakoti, paaiškinti ar pasiteisinti, ir vėl dingsta. Jie yra liudytojais, atsakinėjant į savo paties ar gyvenimo, kūrybos užduotus klausimus. Šitai savojo gyvenimo istorija tampa Istorija <...>. Visada knieti suvokti: kiek dar esu tas, kuris buvau? Bet jo jau nėra – negrįžtamai, ir jokie prisiminimai nesugrąžins. Vartau fotografijas, sklaidau tekstus, tarp visokių popierių užtinku seniai užmirštus eilėraščius – lyg ir ne savo. Ten buvau kitas AŠ, apie tai galiu tik pasakyti: AŠ buvau JISAI. Tas atsiskyrimas nuo savęs vyksta visą gyvenimą, kartais gana skausmingai, o tai vis mėgini sulaukyti kūryba, prisiminimais, kurie yra ne kas kita, kaip tik interpretacijos viso to, kas buvo, žvelgiant jau dabarties akimis. Fantastiškas dalykas gyvenimas, kuris pats save nuolat užmiršta, kad kada nors jį atsimintum pažadintas kokių nors įvykių, kūrybos, sapnų, nusiminimo ar nesulaikomai bėgančių metų“ (Martinaitis 2014: 6, 8).

kurios priesz mano akis sziaurėslink tęsėsi: dumai isz maszinos, ant geležinkelo nū Virbalo Kaunolink einanczio, neiszpasakytinus jausmus visados szirdyje mano sujudin-davo. Troszkau ir asz nabagas platesnį svieta, žmones, padanges nors isz tolo pamatyti!.. (BsAb 1890: 177).

1879 m. pavasarį išlaikęs baigiamuosius egzaminus (vieną jų laikė persišaldęs ir sirgdamas pleuritu) ir davęs Medicinos fakultete priesaiką, birželio 11 d. J. Basanavičius gavo Maskvos universiteto liudijimą-diplomą ir įgijo gydytojo teises. Kaip jis pats rašo:

Tarytum iš aukšto pramatydamas menką praktikoje pasisekimą, aš jau pirmiau ėmiau rūpintis gauti vietą kur kitur ir iš Maskvos ištrūkti – būtent maniau apie Bulgariją. <...> Gruodžio 10/22 d. naktį Maskvą apleidau, duodamas žodį už kokių metų-kitų vėl grįžti atgalios. Mat **tuomet ir manyte nemaniau**, jog man **senovės trakų arba trakiečių žemėje** teks ir ilgesniam laikui apsigyventi [paryškinta mano – V. B.]“ (BsAb 1936: 30–31; BsAb 1997: 54–55).

J. Basanavičius sugrįžęs iš Maskvos į gimtuosius Ožkabalius su šeimyna valgė kūčią, pasirūpino gauti liudijimą užsienio pasui gauti ir, atsisveikinęs su motina bei aplankęs tėvo kapą, 1880 m. sausio 16 d. išvyko Suvalkų link...

Kelionė į Bulgariją, kaip teigia E. Raila, kartu buvo kelionė į jo susikurtą mito-loginį pasaulį:

Toli šiaurėje, **Lietuvos linkui žiūrėdamas**, giedruotu laiku matai aukščiau minėtus Karpatų kalnus, kurie ir čia rodosi iš karpų suaugę <...>. Čia, palei Dunojų, vaikščio-damas ir ant šitos upės aukšto kranto stovėdamas ir per Karpatus **siekdamas akimis pamatyti savo numylėtą tėvynę**, ne kartą ir ne vieną valandą praleidau, **apie lietu-vius ir senovės trakus mąstydamas** [paryškinta mano – V. B.] (BsAb 1997: 34, 61)¹⁰.

10 Kaip pastebi filosofė dr. Jurga Jonutytė, tai, kaip aktyvi ir pasyvi tapatybė sąveikauja ir kaip ši sąveika daro įtaką ne tik mąstymui, bet ir percepcijai, būtent ir pastebima tose J. Basanavičiaus autobiografijos vietose, kur autoriaus dėmesys krypsta Lietuvos link: paukščių pulkai atskrenda iš Lietuvos arba skrenda į Lietuvą, užlipęs ant kalno arba kaip cituotu atveju vaikščiodamas palei Dunojų jis žiūri Lietuvos kryptimi, stengdamasis ją pamatyti, ir panašiai. Šios J. Basanavičiaus autobiografijoje besikartojančios krypties, atstumo ir tolimos savos šalies patirtys artimos išgyvenimui tokių, atrodytų, formalių dalykų kaip šalies ribos, kryptis (implicitiškas suvokimas, kur link yra tavo valstybė), valstybės sienos pervažiavimo *patyrimas* ir panašūs dalykai, kurie lyg ir niekaip negalėtų būti laikomi patirtimis dėl to, kad yra tik formalūs, tik žemėlapyje arba tik kompasu ar kitais prietaisais nustatomi. Bet šie nustatymai, pasak filosofės, nėra vien tik techniniai procedūriniai – tai iš esmės atspindi pasikeitusį valstybės suvokimą, su kuriuo susijusios ir minėtos geografinės patirtys: keičiantis savos valstybės suverenumo sampratai, keičiasi erdvės percepcija. Erdvė (kinestetikai reikalinga ne vien erdvė, bet ir jos pratęsimas – minties erdvė) persistruktūruoja pagal pakitusius socialinius ir politinius vaizdinius (išsamiau žr. Jonutytė 2006: 31–32).

Karpatų kalnai, anot E. Railos, tapo J. Basanavičiaus mitologinio pasaulio prieangiu. Dunojus buvo paskutinė riba, skyrusi jį nuo jo mitologinės šalies. Į senųjų trakų žemę J. Basanavičius įžengė ne kaip svetimšalis atradėjas, bet kaip teisėtas protėvių turtų paveldėtojas. Jis atpažino pasaulį, kurio paieškoms buvo paskyręs visą savo jaunystę, atrado tai, kas ilgus šimtmečius, jo manymu, slypėjo lietuvių istorinėje atmintyje. Būdamas toli nuo Lietuvos, tarsi regėdamas Tėvynę iš kitos geografinės perspektyvos, J. Basanavičius savimonėje Lietuvą galėjo „išgryninti“ kaip ypatingą praeities kristalą (Raila 2019: 59–64):

Szitas dalykas jau tūmet mano smagenysna taip įsiknytėjo, jog asz veik pradėjau isz palengvo tardyti apie giminystą lietuvių su – senovės Trakais (BsAb 1890: 185).

1884 m. vasario 1 d. daktaras J. Basanavičius išvyko į Vieną. Ir ši kelionė, E. Railos manymu, buvo susijusi su jį vis labiau į savo gelmę traukiančios trakologijos studijomis: „Čion atvažiavęs aš tęsiau varomąjį darbą bibliotekoje tolyn“ (cit. iš Raila 2019: 107). Darbas Vienos bibliotekose išaugo į vieną labai reikšmingą veikalą – *Žirgas ir vaikas*, užbaigtą „Vindabonėje [Vienoje], 20 d. vasario 1884“ ir dedikuotą prieš keletą metų mirusiam tėvui: „A. a. Jurui Basanavičiui pašvensta“ (BsŽV: 4).

Ši studija buvo skirta senovės Lietuvos žemės ženkle *vyties* istorinėms ištakoms aptarti. Remdamasis lietuvių liaudies dainomis, istoriniais šaltiniais ir archeologiniais duomenimis, J. Basanavičius įrodinėjo žirgo su raiteliu trakiškąją kilmę, siedamas ją su lietuvių genties istorija. Anot jo, lietuvių protėviai, traukdamiesi iš Indijos į vakarus, atgabėnę žirgus į trakų žemę, o po to „žirgas Europoje insivaisino“ (ten pat: 29). Šioje studijoje J. Basanavičius iš esmės išdėstė bendrus savo būsimosios trakologijos teorijos apmatius. Jis ne tik paaiškino žodžio etimologiją, bet ir sureikšmino patį ženklą, suteikdamas jam heraldinę prasmę. Vytis tapo lietuvių tautos karinio genijaus išraiška. „Vitis“ arba „vaikas“ – taipo reik tą lietuviškos žymės sidabrinį jotį raudoname lauke vadinti, – išaiškino galybę lietuvių tautos vajauniškuose dalykuose, vajonėje“ (ten pat: 70). Kaip argumentą J. Basanavičius įterpia ir savo patyrimą apie dar prieš 20 metų Ožkabalių ir kitų kaimų vaikų su žirgais vaikymus – „vajotie“. Ir priduria: „Ne galima abejoti, šis inprotis iš gilios senoves likens“ (ten pat: 71).

Kai kultūros faktai tyrinėjami tam, kad būtų atkurtas juos palikusių žmonių gyvenimo ir mentaliteto savitumas, ir yra matomi kaip svarbūs tautos dabarties ir ateities dalyviai, vien mokslinio mąstymo nepakanka, prireikia jį papildyti asociatyviuoju psichologinio įsijautimo dėsniu, romantine vaizduote (Jurgutienė 2003: 94). Tokią interpretacinę prieigą pagrindžia ir jau cituoti J. Basanavičiaus prisiminimai apie jo vaikystės „vajones“.

Tam pačiam Vienos periodui (ir idėjiškai, ir chronologiškai) priklausytų ir kita J. Basanavičiaus studija, skirta lietuvių trakiškajai kilmei pagrįsti, – *Žiponas bei žiponė ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškų dainų*. Sprendžiant iš prakalbos, šį etnologinį-folkloristinį tekstą J. Basanavičius užbaigė 1884 m. balandžio pirmojoje pusėje Budapešte (BsŽŽ: 5–6). Jis mini, kad, būdamas Vienoje, išgirdęs apie Pešte rengiamą auksadaildariškų daiktų parodą, nutarė ją aplankyti, „dar apščiau lietuviškų (dakiškų) liekanų ir taip gilios senovės apžvalgytie“ (ten pat: 25). Apie jo lankymąsi Budapešte liudija 1883 m. užrašų knygelėje pažymėtas traukinio Viena–Peštas išvykimo ir atvykimo laikas (LLTI BR F2–6).

Šios knygelės prakalboje J. Basanavičius rašo, kad 1880 m. pradžioje keliaudamas po Bulgariją matęs pakelėse stūksančius milžiniškus pilkapius, supiltus neatmenamais laikais, ir klausęs savęs, kokia nuostabi tauta tokius didžius amžinus paminklus savo valdovams palikusi? Šios tautos praeitis gal net piramidžių laikus siekianti, ir teigia radęs vienintelį priderantį būdą lietuvių kilmei ištirti, nors jo dienų lietuviai esanti tik menka liekana senovėje didžios ir galingos trakų tautos. Apie šį Bulgarijos pilkapių įspūdį jis rašo ir savo autobiografijose. Tokie vaizdai tikrai galėjo sužadinti lygumų vaiko – J. Basanavičiaus – vaizduotę (Grigaravičius 2019: 293).

Jau cituota autobiografijos vieta:

Drauge su pasakomis apie kryžiuokius, pylekaliai jau nū pat mažu dienu mano akis ir szirdį prie savęs pritraukė. Netoli nū Ožkabalu randasi vienas pylekalis lūkūse kaimo to paties vardo, pas Rasius. Szitą didį, puiku kaļną, neiszaspakytinai dailoje ir ramioje vietoje stuksantį, asz jau nuo jaunystos pradėjau lankyti, dar suvis instinktinį sąjausmą tuļą dėl jo turėdamas, ir nežinodamas, kas jį, kada ir kokios priežasties dėlei supylė: tik isz mažu jau buvau girdėjęs apie užkerėtas ir uždarytas jame labai dailas mergas; jog jis sterblėmis ir kepurėmis supiltas tapęs; jog jaucziai, kuriais bandyta jį iszarti, nugaiszę ir t. l. Į Pajevonį su tėvais ant atlaidu važinėdamas susipažinau su Pajevonio pylekalniu, vėlaus su Kaupiszkiu, Rudaminos, Łakynu ir k. Ant szitu kaļnu, galu sakyti, susitvirtino mano lietuviškumas (BsAb 1890: 172).

Taigi, remiantis A. Jurgutienės įžvalgomis, J. Basanavičiaus trakologija dar kartą ne tik patvirtina lietuvių vienybės su Europos kultūra idėją (tai anksčiau teigta ir Palemono mite), bet ir originaliai įtikinėja amžininkus apie trakiškųjų lietuvių hegemoniją senojoje Europos kultūroje, kartu naikindama per pastaruosius dešimtmečius susiformavusį lietuvių kaip slavų vergo vaizdinį. Ši J. Basanavičiaus hipotezė įkvepia neoromantikų „grįžimo Europon“ kultūrinę ideologiją, kurią išreiškė intelektualų pastanga „vytis Europą, sugrįžtant į save“, pačių tikriausių Europos paliudijimo ženklų ieškant savo kultūros archajiniame sluoksnyje (Jurgutienė 2003: 96).

J. Basanavičius savo užrašuose, gydytojo kalendorėlyje, 1885 m. sausio 9–10 d. fiksuoja veikalo apie lietuvių kilmą iš trakų turinį: „I Apie trakus, II Gamta žemės dain[ose] liet[uvių], III Augmens ir gyvul[iai] tos žemės, IV Akmens – varis – žalvaris, IV Sidabras – auksas, VI Kalnai Maž[ojoj] Az[ijoj] ir Trakioj, VII Vandens, VIII Gentes, IX Vardai pilių, kaimų, X Žmonių vardai, XI Kalbos liekanos, XII Daba“ (LLTI BR F2-7). Šis planas, tik jau kiek išplėstas, įtraukiamas ir į pirmosios autobiografijos tekstą (BsAb 1890: 193–195):

Didžiausiu ir svarbiausiu amžiaus mano darbu skaityciau tą veikalą, jeigu man pasisektų – neiszgriautinus pamatus užtiesti priešistoriszkoje etnologijoje dėl artimos giminytos ir neabejotinos tapatytos tarp Traku ir szios dienos lietuvių <...> (ten pat: 193).

Taigi, pirmojoje savo autobiografijoje J. Basanavičius paskelbia ir svarbiausią savo gyvenimo tikslą – trakologinių tyrimų kryptį (planą), kurios stengiasi tvarkingai ir nuosekliai laikytis visą likusį savo gyvenimą.

IŠVADOS

Jono Basanavičiaus trakiškosios lietuvių kilmės teorija (hipotezė) – ideologiškai labiausiai angažuota jo mokslinio palikimo dalis, kurioje lietuviškai savivokai formuoti ir ugdyti autorius dar pasitelkia romantini lietuvių praeities mitologizavimą.

Trakų teorija kartu yra didžiausias J. Basanavičiaus pasaulėjautos ir mąstysenos atspindys. Keldamas šią hipotezę J. Basanavičius atsiskleidžia kaip asmenybė, kurioje susilieja mokslininkas-antropologas, mitinio tautos kilmės vaizdinio kūrėjas ir žmogus, per šią teoriją tarsi kūręs savo asmeninę kultūrinę tapatybę.

Trakų teorija nėra vien mokslinis tyrimas, nes kultūros istorija J. Basanavičiaus yra suprantama ne tik kaip mokslas, objektyviai tiriantis istorinius faktus, bet ir kaip nedaloma žmogaus gyvenimo dalis, padedanti jam pažinti save ir subrandinti savo asmenybę. Taip trakologijoje mokslinis mąstymas J. Basanavičiaus papildomas asociatyviuoju psichologinio įsijautimo dėsniu ir romantine vaizduote.

J. Basanavičius, kurdamas ir plėtodamas savo trakiškosios lietuvių kilmės teoriją, laikėsi – remiantis mitologo Gintaro Beresnevičiaus formuluote – XIX a. pirmosios pusės mitologinės ideologijos tradicijos, kurioje istorinis naratyvas pirmiausia pradedamas nuo pasakojimo apie kilmę. J. Basanavičiaus sukurta trakiškoji lietuvių kilmės hipotezė traktuotina kaip mitinis lietuvių kilmės vaizdinys, kurio esminis tikslas buvo idealizuoti naujam laisvam valstybiniam gyvenimui besikeliančią tautą. Šiame kontekste kultūra, ir ypač kultūros nepertraukiamumas ir tęstinumas dabartyje bei ateityje, J. Basanavičiaus trakologijoje pasirodo kaip esminė idėjinė vertybė.

Taip praeities žmonės su savo kultūra yra matomi kaip svarbūs tautos dabarties ir ateities dalyviai. Trakologija patvirtina lietuvių vienybės su Europos kultūra idėją, kartu nukreipia pačių tikriausių Europos paliudijimo ženklų ieškoti būtent savo kultūros archajiniame sluoksnyje, siekiant, kad būtų atkurtas juos palikusių žmonių gyvenimo ir mentaliteto savitumas.

J. Basanavičiui apsigyvenus Bulgarijoje trakologija po truputį tampa svarbia jo gyvenimo dalimi. Trakų idėjos pirmavaizdžiai atsispindi autoriaus paliudytoje prigimtinėje patirtyje. Senovės trakus jis retrospektyviai pamini jau aprašydamas ir savo vaikystę.

Nuo *Aušros* leidimo laikotarpio (1883–1886) lietuvių kilmės iš senovės trakų hipotezė interpretuotina kaip svarbiausia J. Basanavičiaus mokslinė ir kartu gyvenimo idėja, turėjusi didelę įtaką jo visam likusiam gyvenimui, ir kaip reikšmingas jo kultūrinės tapatybės sandas.

ŠALTINIAI

- Auszra – Jonas Basanavičius. „*Isz musu praeigos*. I: Lietuviu ‘Dunojus’ ir Rimėnu ‘Danubius’“, *Auszra*, 1884, Nr. 7–8, p. 227–234.
- BsAb 1890 – Jonas Basanavičius. [Autobiografija], in: [Jonas Šliūpas] *Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai*, Tilžėje: [O. von Mauderodės sp.], 1890, p. 168–195.
- BsAb 1936 – *D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidinys, 1936 (pirmas leidimas: *Lietuvių tauta* (V.), 1935, kn. 5, p. 7–195).
- BsAb 1997 – Jonas Basanavičius. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.*, Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- BsBk – *Jono Basanavičiaus asmeninės bibliotekos katalogas*, sudarė ir parengė Sigitas Narbutas ir Daiva Narbutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- BsTrPr – Jonas Basanavičius. *Apie traukų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon*. Dalis I: *Etnologijos tyrinėjimas*, Vilnius: „Žaibo“ spaustuvė, 1921.
- BsŽV – *Žirgas ir vaikas. Vistariškai-arkeologiškas ištyrinėjimas Jono Basanavičiaus*, Tilžėje, 1885.
- BsŽŽ – *Žiponas bei žiponė ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškun dainun*, parašė Jonas Basanavičius, Tilžėje, 1885.
- DS – Simonas Daukantas. „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, in: Simonas Daukantas. *Raštai*, t. 1, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Vytautas Merkys, [tekstą paruošė Birutė Vanagienė], (*Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1976, p. 403–654.
- Homeras – Homeras. *Odisėja*, vertė Jeronimas Ralys, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948.
- LLTI BR F2-5 – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyno Jono Basanavičiaus fondo Nr. 2 byla Nr. 5: Jonas Basanavičius. *1882 m. užrašų knygelė*.
- LLTI BR F2-6 – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyno Jono Basanavičiaus fondo Nr. 2 byla Nr. 6: Jonas Basanavičius. *1883 m. užrašų knygelė*.
- LLTI BR F2-7 – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyno Jono Basanavičiaus fondo Nr. 2 byla Nr. 7: Jonas Basanavičius. *1885 m. užrašų knygelė*.
- LLTI BR F2-472 – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyno Jono Basanavičiaus fondo Nr. 2 byla Nr. 472: Jonas Basanavičius. [*Istorinis straipsnis apie lietuvių tautos kilmę (trakologijos medžiaga)*], [lapai nenumeruoti].

LLTI BR F2-625 – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyno Jono Basanavičiaus fondo Nr. 2 byla Nr. 625: Jonas Basanavičius. *Zrósła do dziejów Litwy i Polski (Bibliograficzny sęrašas autorių, rašiusių apie Lituwę ir Lenkiję)*.

LITERATŪRA

- Baškienė Rasa 2021. „M. Gimbutienės kurganų migracijos hipotezę patvirtina naujai genetiniai tyrimai“, *bernardinai.lt*, 2021, geg. 6, prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/m-gimbutienes-kurganu-migracijos-hipoteze-patvirtina-naujausi-genetiniai-tyrimai/>, [žiūrėta 2021-09-27]
- Beresnevičius Gintaras 2006. „Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmojoje pusėje. Mitologinės tradicijos įtaka lietuvių identiteto formavimuisi“, *Literatūra*, t. 48, Nr. 5, p. 13–28.
- Biržiška Mykolas 1927. „Prof. Biržiška apie D-rą Basanavičių ir savo kelionę į Vilnių“, *Vilniaus aidas*, kov. 10, Nr. 28 (310), p. 2–3.
- Budvytis Vytautas 2010. *Lietuvių tautinės savimonės žadinimas „Aušroje“: kalbos aspektas*: [bakalauro baigiamasis darbas; vadovas prof. habil. dr. Bronislovas Genzelis], Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas (darbo egzempliorius saugomas Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros bibliotekoje).
- Budvytis Vytautas 2017. „Jono Basanavičiaus atnašavimas prigimtai kalbai [Aušroje]“, *Kultūros barai*, Nr. 2, p. 82–88.
- Būga Kazimieras 1961. *Rinkiniai raštai*, t. III, sudarė Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Campbell Joseph 2014. „Mitologijos istorinė raida“, iš anglų k. vertė Dainius Razauskas, *Liaudies kultūra*, Nr. 2 (155), p. 35–45.
- Christ Carol P. 2017. *Marija Gimbutas Triumphant: Colin Renfrew Concedes*, prieiga internete: <https://feminismandreligion.com/2017/12/11/marija-gimbutas-triumphant-colin-renfrew-concedes-by-carol-p-christ/>, [žiūrėta 2021-02-22].
- Daujotytė Viktorija 2017. *Prigimtinės kultūros ratilai*, sudarė Daiva Vaitkevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Eliade Mircea 1997. *Šventybė ir pasaulietiškasumas*, iš prancūzų k. vertė Petras Račius, Vilnius: Mintis.
- Greimas Algirdas Julius 1990. *Tautos atminties beiškant: apie Dievų ir žmonių*, Vilnius: Mokslas; Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas (AM & M Publications).
- Greimas Algirdas Julius 2019. *Apie viską ir nieką: žmogus, visuomenė, kultūra*, parengė Jūratė Levina, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Grigaravičius Algirdas 2019. *Atsiskyrėlis iš Suvalkijos: Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai*, d. 2: *Žodis ir veiksmai*, Vilnius: Naujoji Romuva.
- [Janulaitis Augustinas] 1903. *Kur lietuvių senovėje gyventa? Patriotiškas vistoriškai-archeologiškas ištyrinėjimas*. Parašė N. N., D. M. <...>, Bitėnai: [M. Jankaus sp.].
- [Janulaitis Augustinas] 1907. *Kur lietuvių senovėje gyventa ir kur bei kokių jų dabar esama? Patriotiškas vistoriškai-filologiškas tyrinėjimas*. Parašė Dr. Genėjas <...>, antras, beveik visai naujai parašytas spaudimas, Bitėnai: [M. Jankaus sp.].
- Jonutytė Jurga 2006. „Dėmesys sakykinei tradicijai kaip kūrybiškas tapatinimasis. Antano Juškos ir Jono Basanavičiaus etnografinės veiklos motyvų apmąstymas“, *Literatūra*, t. 48, Nr. 6, p. 29–41.
- Jurginis Juozas 1970. „Jono Basanavičiaus kultūrinis palikimas“, in: Jonas Basanavičius. *Rinkiniai raštai*, redakcinė komisija: Kostas Korsakas (pirm.)... [et al.], [paruošė Danutė Krištopaitė], (*Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, p. I–XXIV.
- Jurgutienė Aušra 2003. „Jonas Basanavičius ir romantizmas“, in: *Dr. Jonas Basanavičius: 1851–1927*, sudarė Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rasa Subatniekienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 92–96 (antras leidimas – 2009).

- Kempbelas Džozefas 2017. „Tat tu esi. Religinių metaforų virsmai“, iš anglų k. vertė Dainius Razauskas, *Liaudies kultūra*, Nr. 5 (176), p. 57–65.
- Keršytė Nijolė 2018. „Ideologija A. J. Greimo semiotikos perspektyvoje“, in: Algirdas Julius Greimas. *Asmuo ir idėjos*, t. 2, sudarytojai Arūnas Sverdiolas, Eric Landowski, Vilnius: Baltos lankos, p. 347–383.
- Kuzmickis Zigmąs 1937. „Tautos patriarchas Dr. J. Basanavičius“, *Mokslo dienos*, Nr. 2, p. 65–68.
- Laužikai Anželika ir Rimvydas 2020. *Graikija: alyomedis, vynmedis ir laivas*, Kaunas: Terra Publica.
- Lévi-Strauss Claude 1996. „Mitų struktūra“, in: *Mitologija šiandien: antologija*, sudarė Algirdas Julius Greimas, Teresa Mary Keane, Vilnius: Baltos lankos, p. 50–75.
- Martinaitis Marcelijus 2014. *Mes gyvenome: biografiniai užrašai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla (pirmas leidimas – 2009).
- Mažeikis Gintautas 2010. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Narbutas Sigitas 2015. „Jono Basanavičiaus bibliografija – jo tarnystės kalbai, mokslui ir tėvynei ženklas“, in: Jonas Basanavičius. *Bibliografijos rodyklė*, d. 1.: *Jono Basanavičiaus darbai*, sudarytoja Jadvyga Kulikauskienė, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, p. 15–23.
- Piročkinas Arnoldas 2002. „Basanavičiaus teorija – didelės problemos nuojauta“, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 2 (530), p. 6–7.
- Putinaitė Nerija 2004. *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Vilnius: Aidai.
- Puzinas Jonas 1937a. „Basanavičius lietuvių prosenovės tyrinėtojas“, *Akademikas*, vas. 15, Nr. 3, p. 64–65.
- Puzinas Jonas 1937b. „Lietuvių prosenovė ir kalba“, *Akademikas*, geg. 1, Nr. 8, p. 185–187.
- Raila Eligijus 2019. *Lietuvystės Mozė: Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- Savukynas Virginijus 2012. *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras.
- Šeferis Vaidas 2006. „Tautinė tapatybė lietuvių biografijose (Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Vincas Kudirka)“, *Literatūra*, t. 48, Nr. 5, p. 45–76.

Jonas Basanavičius as Creator of the Thracian Theory of Lithuanian Origin

V Y T A U T A S B U D V Y T I S

S u m m a r y

Keywords: Jonas Basanavičius, Lithuanian origin, ancient Thracians, mythical image of origin, cultural identity, scholarly idea, main idea of life.

The theory (hypothesis) tracing Lithuanian origins from the ancient Thracians is perhaps the most romantic and most ideologically engaged part of the scholarly legacy by doctor Jonas Basanavičius (1851–1927). Shaped already in the period of publishing “Aušra” (1883–1886), this theory was developed in the course of his entire life and could be regarded as the greatest reflection of Basanavičius’ romantic worldview and thinking. Having successfully performed important functions of fostering the Lithuanian national identity, awakening the national consciousness and national pride, and enhancing the national communication in

the last decades of the 19th century, the “Thracology” – reasonably criticized already in the interwar period – is currently just a historiographic fact from the perspective of the modern science. Although being able to grasp certain tendencies, Basanavičius did err considerably in some of his interpretations. However, his “Thracology” was not just a scholarly study.

While creating and developing his Thracian theory of Lithuanian origin, Basanavičius followed the mythological ideology tradition of the first half of the 19th century, in which the historical narrative used to start with a story of origins (according to Gintaras Beresnevičius, researcher in Lithuanian mythology). His Thracian hypothesis should be regarded as a mythical image of Lithuanian origin, which essential purpose was idealization of a nation that started a new free political life. In this context, culture and especially its continuity from the past to the present and future emerges as the main ideological value of “Thracology”. It enables appreciating people from the past and their unique culture as important participants of the national present and future. This theory supports the idea of Lithuanian adherence to the European culture.

The Thracian theory is not just a scholarly study because Basanavičius viewed cultural history not only as a science that objectively examined historical facts, but also as an inherent part of the human life that could aid self-understanding and personal growth. Therefore, it is important to note that the world of ideas is clearly recognizable in the Basanavičius’ texts along with the scholarly and sensual worlds. The original forms of the Thracian theory are reflected in the earliest experiences as testified by its author. Basanavičius retrospectively mentioned Thracians already while recounting his childhood. Thus, the article supports an assumption that “Thracology” used to be an important part of Basanavičius’ life since his youth – starting from his studies at the Moscow University.

After Basanavičius settled in Bulgaria, and particularly from the period of publishing “Aušra”, the Thracian hypothesis of the Lithuanian origin should be considered as the main idea of his studies and life; it strongly affected him for the rest of his life and comprised an important part of his cultural identity. In terms of this hypothesis, Basanavičius stands out as a person that merges a researcher in anthropology and creating of his own cultural identity.